

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ім. ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

САЛО Ірина Степанівна

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЇ ТА ПОЛІТИЧНОГО
ЛІДЕРСТВА В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ МАКСА ВЕБЕРА

23.00.01 — історія та теорія політичної науки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Львів — 1997

Науковий керівник — доктор філософських наук, професор, завідувач
кафедри Української Академії державного
управління при Президентові України
РЕБКАЛО ВАЛЕРІЙ АНДРІЙОВИЧ

Офіційні опоненти — доктор філософських наук, професор, завідувач
кафедри філософії та культури Львівської комер-
ційної академії **ГОРБАЧ НАЗАР ЯКОВИЧ**

— кандидат філософських наук, доцент кафедри
політології Львівського державного університету
ім.І.Франка **СВІТА ГАННА МИХАЙЛІВНА**

Провідна організація — **Інститут національних відносин і політології
НАН України**

Захист відбудеться "20" лютого 1997 року о 15 год. 30 хв. на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д.04.04.04 по захисту дисертацій
з політичних наук при Львівському державному університеті ім.Івана
Франка за адресою: 290001, м.Львів, вул.Університетська, 1.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці
Львівського державного університету ім.Івана Франка (м.Львів,
вул.Драгоманова, 5).

Автореферат розісланий 19 січня 1997 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

ДЕНИСЕНКО В.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми дослідження. Сучасна епоха є переломною в суспільно-політичному житті українського суспільства. Нова Конституція України визначила тип держави, форми державного правління та державно-територіального устрою, принципи взаємовідносин особистості, суспільства та держави в дусі кращих світових традицій конституціоналізму. Процес національно-державного будівництва вимагає не лише створення нових політичних та державних інституцій, але і запровадження в політичне життя систем демократичних цінностей та загальнолюдських норм в їх органічному поєднанні з національними традиціями та культурою. Безпосередніми суб'єктами та генераторами поступальних процесів трансформації суспільства виступають політичні лідери та еліта. Політична практика ставить перед ними завдання, життєво важливі для існування держави, відтак проблема політичного лідерства та елітаризму гідна поглибленого дослідження як на теоретико-методологічному, так і конкретно-прикладному рівнях.

Пріоритет у цій галузі наукових досліджень належить західній політичній науці. Вітчизняна ж політологія перебувала під пресингом марксистсько-ленінської ідеології і була позбавлена не лише можливості використання наукового доробку провідних учених світу, але і можливості розробки власних концепцій. Для подолання відрубності української політології і збагачення її як у сфері теоретико-методологічних, так і прикладних досліджень, видається обґрунтованим звернення до творчої спадщини видатного німецького вченого Макса Вебера. Вона, маючи статус класичної, активно реалізується в багатьох дослідженнях і до сьогодні. Постійне зростання інтересу до наукових ідей німецького мислителя у представників різних напрямків і шкіл західної соціології та політології в кінці 70-х—на початку 80-х років отримало назву "веберівського ренесансу".

Привабливість теорії німецького науковця пояснюється тим, що дозволяє в межах однієї концептуальної парадигми використовувати залежно від специфіки предмету дослідження різні методи дослідження. Окрім цього, теоретико-методологічні принципи соціально-політичної теорії, опрацьовані Вебером в межах його "філософії науки", характеризуються високим рівнем евристичності, позаяк вони дозволяють не лише використовувати запропоновані німецьким науковцем логіко-методологічні конструкти, але і створювати нові — відповідно спрямованості наукового інтересу дослідника. Тому аналіз процедур утворення ідеальних типів М.Вебером і опрацювання ним методики їх застосування в конкретно-прикладних дослідженнях збагачує арсенал вітчизняної політології новими для неї методами і схемами вивчення діяльності індивідів і груп індивідів у політиці.

Актуальність теми дослідження зумовлена ще й тим, що виділення Вебером формального і змістовного аспектів понять створює можливість їх змістовного визначення відповідно культурній специфіці та національному менталітету кожної окремої країни. Відтак використання ідеального типу "соціально-політична дія" з урахуванням специфіки політичної культури в Україні дозволяє отримати об'єктивні наукові результати дослідження феноменів політичного лідерства та елітаризму; змісту і спрямування діяльності структурних елементів панування; легітимності політичних режимів; причин бюрократизації суспільно-політичного життя.

Об'єктом дисертаційного дослідження є творча спадщина Макса Вебера в поєднанні теоретико-методологічних та політично-практичних аспектів, створена ним система наукового пізнання соціально-політичних феноменів.

Предметом дослідження обрано вивчення принципу логіко-методологічного побудування понять М.Вебером, схема їх змістовної інтерпретації, використання методологічного значення утворених Вебером ідеальних типів для аналізу політологічних творів самого

Вебера, а також структури панування, феноменів політичного лідерства та елітаризму.

Стан розробленості теми. На нинішній час остаточно сформувались дві різні перспективи веберівського ренесансу, що визначилися ще в попередній період. Одна з них виводилась за межі, окреслені більш чи менш традиційно тлумаченням веберівським вченням до більш широких синтезів з теоретичними спрямуваннями, які раніше уявлялись несумісними з ним. Друга — мала на увазі "сходження до засад" соціологічного вчення веберівської спадщини з урахуванням нових даних його методологічного аналізу. У руслі цієї перспективи також відкривались нові обрії для розуміння вчення Вебера, що істотно розширювались зсередини веберівського споглядання, а не зовні. І якщо при цьому також відкриваються можливості нових "синтезів", то вони — за всієї своєї відкритості для нових інтерпретацій Вебера — обіцяють бути менш еkleктичними, ніж здійснені в руслі першої перспективи.

Дана робота написана в руслі другої перспективи і враховує, що Вебер був не тільки одним із засновників сучасної соціології, але і видатним політичним мислителем. Вебера-соціолога не можна відділяти від Вебера-політолога — політичні погляди проливають додаткове світло на його соціологію, так само, як соціологічне вчення — на його політичні установлення.

У вітчизняній науці дослідження суспільно-політичної теорії Макса Вебера подані досить скромно. І до нині немає жодної монографії, присвяченої аналізу його поглядів. Теоретико-методологічні дослідження німецького науковця в галузі наук соціо-культурно-гуманітарного циклу подані в підручниках М.В.Захарченка і О.І.Погорілого, а також О.О.Ручки і В.В.Танчера. Але, на жаль, аналіз поглядів німецького мислителя носить фрагментарний характер. Окремо розглядаються погляди М.Вебера на предмет і

методи дослідження, окремо — концепція "соціальної дії", окремо — концепція "ідеальних типів" (1).

Погляди Вебера на сутність влади, обґрунтування її правомочності; природу і функції бюрократії; політичне лідерство, типологію політичного лідерства об'єктивно подані в другому виданні підручника "Політологія" за редакцією О.І.Семківа. Академік Семків О.І. застосовує ідеальний тип "соціальна дія" як методологічний конструкт для аналізу правомочності влади через визначення суб'єктивного змісту дій індивіда і доводить плідність ідеї Вебера про створення типового набору реальних фактів, які дають змогу повного соціального розрахунку поведінки індивіда (2).

Досить схематично подані погляди Вебера на методологію дослідження соціально-політичних явищ і процесів, на процес раціоналізації політики і культури, на визначення змісту мотивацій політичних дій індивідів у підручниках Потульницького В.А. (3). Аналіз же концепції "плебісцитарної демократії" несе на собі відбиток ідеологізованих кліше оцінки політичних поглядів Вебера в радянській літературі. Однак видається цікавим аналіз автором впливу поглядів Вебера на формування концепцій Липинського В. щодо ролі еліт у політичному процесі формування національної держави; Пеленського Я. щодо застосування логіко-методологічних схем, опрацьованих Вебером, до аналізу процесу націоутворення.

В радянській літературі вивчення концепцій Вебера

1. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології від античності до початку ХХ століття. — К., 1993; Ручка А.А., Танчер В.В. Очерки истории социологической мысли. — К., 1992.

2. Політологія /За ред. акад. Семківа О.І. — Львів, 1994.

3. Потульницький В.А. Історія української політології. — К., 1992; Потульницький В.А. Теорія української політології. — К., 1993.

започаткував О.І.Неусихін (1) в середині 20-х років. Він позитивно оцінював методологічні засади творчості німецького науковця, тому що вони дозволяли поєднати в дослідженні соціологічні узагальнення високого рівня абстрактності з конкретністю історичного дослідження.

Після цього протягом трьох десятиліть не було жодної значної праці, присвяченої творчості М.Вебера. В 60-ті роки інтерес до його спадщини поживавився, але загальне ставлення до творів німецького науковця було негативним і носило ідеологізований характер. Вебер проголошувався реакціонером і консерватором, апологетом імперіалізму і заклятим ворогом марксизму (2).

До цього ж періоду можна віднести твори Гайденко П.П. і Горського Д.П. (3), які хоч і віддають данину пануючим у цей час ідеологізованим стереотипам оцінки творчості М.Вебера, але виглядають більш зваженими і відзначають наукове значення ідеальних типів німецького дослідника в процесі пізнання.

1. Неусьхін А.И. Социологическое исследование Макса Вебера о городе// Вебер М. Избранное. Образ общества. — М., 1994; Неусьхін А.И. "Эмпирическая социология" Макса Вебера и логика исторической науки//Вебер М. Избранное. Образ общества. — М., 1994.

2. Барг М.А. "Идеальные типы" Макса Вебера и категория "классическое" в марксистском историзме // Вопросы философии. — 1986. — N 7; Виноградов В.Н. Макс Вебер и "либеральный империализм" //Новая и новейшая история. —1988. — N 2; Макаренко В.П. Теория бюрократии М.Вебера и буржуазные концепции организации и управления// Вопросы философии.—1986. — N3; Шпакова Р.П. Проблемы социального познания в концепции идеальных типов Макса Вебера//Вопросы философии. —1985. —N 3.

3. Гайденко П.П. Социология М.Вебера // История буржуазной социологии XIX — начала XX века. — М., 1979; Горский Д.П. Понятие о реальных и идеальных типах //Вопросы философии. — 1986. — N10.

В працях Рітцера Дж., Маркевича В., Міцмена Е, Шацького Є. (1), досить ґрунтовно аналізуються вихідні теоретико-методологічні принципи соціології Вебера, тоді як логічні схеми інтерпретації досліджуваних явищ залишаються поза увагою.

Проблеми артикуляції соціальної дійсності через використання методу "віднесення до цінності" і вимоги "об'єктивності" соціальної науки, її "свободи від оціночних суджень" частково висвітлюються в працях дослідників Гайденко П.П., Давидова Ю.М., Патрушева О.І., Кłosковської А. (2).

Необхідно звернути увагу на праці Бендікса Р., Гадамера Х.-Г., Лооне Е., Моммзена В., Кунінського М. (3), в яких аналізується створення понятійного апарату, проблеми знаходження причинних зв'язків, створення родових понять, врешті ідеальних типів і їх видів.

1. Ritzer G. *Contemporary Sociological Theory*. — New York. — 1988; Markiewicz W. *Karol Marks czy Max Weber: dylemat rzeczywisty czy urojony* // *Studia socjologiczne*. — Warszawa. — 1983. — N2; Mitzman A. *The Iron Cage. An historical interpretation of M.Weber*. — New York. — 1985; Szacki J. *Historia myśli socjologicznej*. — Warszawa. — 1983.

2. Гайденко П.П., Давыдов Ю.В. *История и рациональность: Социология Макса Вебера и веберовский ренессанс*. — М., 1991; Патрушев А.И. *Ренессанс Макса Вебера: истоки, дискуссии, тенденции* // *Новая и новейшая история*. — 1993. — N 1; Kłosowska A. *Racjonalizacja, wolność od wartościowania i wartości ostateczne* // *Kultura i społeczeństwo*. — Warszawa. — 1986. — N 2.

3. Гадамер Х.-Г. *Истина и метод*. — М., 1988; Моммзен В. *Вебер и исторические науки* // *Новая и новейшая история*. — 1990. — N4; Бендикс Р. *Образ общества у Макса Вебера* // *Вебер М. Избранное. Образ общества*. — М., 1994; Лооне Э.Н. *Современная философия истории*. — Таллин, 1980; Kuniński M. *Myślenie modelowe w socjologii Maxa Webera*. — Warszawa. — 1980.

Істотною для дослідження методу "інтерпретуючого пояснення" є проблема змістовної інтерпретації ідеальних типів як інструментів дослідження в соціо-гуманітарних науках, через уведення категорії розуміння, мотивацій соціальної дії. Тут ми апелюємо до праць Вейса Й., Алброва М., Краснодембського З., Іонина Л.Г. (1).

Дослідження політичних поглядів Вебера, зокрема проблеми легітимності політичних режимів, формування політичного лідерства та елітаризму, концепції "плебісцитарної демократії", характеристики бюрократії та тенденції її розвитку подані фрагментарно в ряді статей і носять описувальний характер(2).

Реалізуючи задум цього дослідження ми також спирались на вивчення феноменів політичного лідерства та елітаризму, здійснені, перш за все, вітчизняними політологами. Проблеми формування інституцій політичного лідерства в конкретно-історичних умовах, його типологізація, функціональна необхідність як структурного елемента

1. Ионин Л.Г. Понимающая социология. — М., 1979; Weiss J. Parç uwag o nieodwracalności procesu racjonalizacji do warunków współczesnych // Kultura i społeczeństwo. — Warszawa. — 1986. — N 2; Albrow M. O zastosowaniu Weberowskiego pojęcia racjonalizacji do warunków współczesnych // Kultura i społeczeństwo. — Warszawa. — 1986. — N 2; Krasnodębski Z. Maxa Webera projekt socjologii rozumiejącej. // Studia socjologiczne. — Warszawa. — 1985. — N 1.

2. Кустарев А. Начало русской революции: версия Макса Вебера // Вопросы философии. — 1990. — N8; Давыдов Ю.В. Вебер и Россия // Социс.— 1992. — N3; Рікер П. Етика і політика (Уроки Вебера) //Філософська і соціологічна думка. — 1995. — №5-6; Доган М. Легітимність режимов и кризис доверия //Социс. —1994. — N 6.

політичного життя знайшли своє висвітлення в працях Семківа О.І. (1).

Аналіз специфіки формування і функціонування політичного лідерства в сучасній Україні, його типологізації і ролі у становленні незалежної демократичної держави в Україні подані в роботах Бебика В., Личка Б., Іванишина В., Ковалья А., Лозового Е. (2).

Аналізові процесу динаміки еліт в сучасній Україні, необхідності формування національної еліти. обґрунтуванню її місця в процесі державотворення і становленні національної самосвідомості, ролі у запровадженні до масової свідомості демократичних цінностей присвячені твори Бебика В., Вовканича С., Мойсєєва І., Фільца О. (3).

Для змістовної інтерпретації типу "соціально-політична дія" були використані дослідження політичної культури сучасної України,

1. Див., наприклад: Семків О.І. Інститут політичного лідерства та характеристика конкретно-історичних умов його функціонування // Студії політологічного центру "Генеза". — 1995. — N4.

2. Бебик В. Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматись на політичному Олімпі? (Соціопсихологія і технологія політичної боротьби). — К., 1993; Лычко Б.Т. Место и роль лидерства в современном политическом процессе. — Харьков, 1993; Іванишин В. Нація, державність, націоналізм. — Дрогобич, 1992; Іванишин В. Проблема єдності // Державність. — 1992. — N 4; Коваль А., Лозовий Е. Принципи владної мотивації сучасного українського політичного лідера і легітимізація їх у суспільній свідомості // Студії політологічного центру "Генеза". — 1995. — N1.

3. Бебик В. Еліта, елітарність, лідерство // Віче. — 1993. — N7; Вовканич С. Національна еліта та інтелектуальний потенціал державотворення // Розбудова держави. — 1995. - N10; Мойсєєв І. Національна еліта, її культура й політична роль // Розбудова держави. — 1996. — N6; Фільц О. Свобода і незалежність: державний статус і політична еліта як вираз "незалежності" // Студії політологічного центру "Генеза". — 1995. — N1.

особливості національного менталітету, аномії систем цінностей в культурі українського суспільства, здійснені в працях Горбача Н.Я., Денисенка В.М., Вдовичина І.Я., Головаха Є., Пухляка В., Касьяна В., Рудакевича О., Кульчицького О., Яніва В. (1).

Окрім названих праць ми спирались на аналіз типологізації політичного лідерства, елітарності та бюрократії, здійснений рядом закордонних авторів, праці яких були перекладені і видані переважно в Росії (2).

Відзначаючи заслуги авторів, які вже висвітлили цілий ряд проблем методології науки, опрацьованої Вебером, та проаналізували окремі фрагменти його політично-прикладних досліджень, не можна визнати стан наукового вивчення обраної для дослідження теми достатнім. Так, недостатньо вивченою є можливість застосування методу інтерпретуючого пояснення для дослідження мотивацій діяльності як на індивідуальному, так і на груповому рівні. Недостат-

1. Теорія та історія світової та вітчизняної культури /Кер. автор. колективу— докт. іст. наук Горбач Н.Я.— Львів, 1992; Денисенко В.М., Вдовичин І.Я. Українська політична культура: проблеми дослідження і особливості формування //Вісник Львівського університету. Серія Суспільні науки. Вип.30. — 1992; Головаха Є., Пухляк В. Політична соціалізація в посткомуністичній Україні // Політична думка. — 1994. — N2; Касьян В. Частіше б самому заглядати в дзеркальце // Віче. — 1996. — N3; Рудакевич О. Ментальність і політична культура української нації // Розбудова держави. — 1995. — N10; Кульчицький О. Світовідчуження українців // Українська дума. — К., 1992; Янів В. Проблеми психологічного окциденталізму України. //Мандрівець. — 1994. — N1.

2. Брудер В. Бюрократія//Полис. — 1991. — N5; Боббио Н. Интеллектуалы и власть // Вопросы философии. — 1992. — N8; Дай Т.Р., Зиглер Х. Демократія для еліти (Введеніє в американську політику). — М., 1989; Имидж лидера. Психологическое пособие для политиков. — М., 1994.

ньо дослідженням є застосування ідеального типу "соціальна дія" та похідних від нього понять "суспільно-орієнтована дія", "спільотно-орієнтована дія" для аналізу процесу соціальної стратифікації суспільства. Окрім цього, зовсім не розглядається застосування парних понять "гетерономність установлень — гетерокефалія органів", "автономність установлень — автокефалія органів" для аналізу рівня демократичності політичних режимів, процесу бюрократизації державних і політичних інституцій. Практично не поданий аналіз взаємозв'язку і взаємозумовленості теоретико-методологічних та політично-прикладних аспектів творчості Вебера, що, на нашу думку, унеможливорює їх адекватне розуміння.

Отже, все це актуалізує необхідність продовження дослідження з позицій комплексного підходу до аналізу науково-теоретичних та прикладних аспектів творчості Вебера, що надасть змогу використати функції опрацьованої ним системи наукового пізнання для аналізу феноменів політичного лідерства та елітаризму.

Мета дослідження. Головною метою дисертаційного дослідження є опрацювання логічних схем створення ідеальних типів, зокрема, "соціально-політична дія", з'ясування методологічного значення створеного типу для аналізу феноменів політичного лідерства та елітаризму відповідно до опрацьованих М.Вебером методологічних засад соціально-політичних наук.

З урахуванням цього в дослідженні були поставлені завдання:

— визначити вихідні принципи соціально-політичної теорії, опрацьованої М.Вебером;

— дослідити методологічне значення ідеального типу "соціальна дія" і похідних від нього типів "спільотно-орієнтована дія", "суспільно-орієнтована дія" для аналізу процесу соціальної стратифікації суспільства і формування структурних елементів панування;

— розкрити методологічне значення ідеального типу "соціальна дія"

для створення спеціального ідеального типу "соціально-політична дія" і визначити його зміст;

— висвітлити методологічне значення категорії "соціально-політична дія" для аналізу політичного лідерства та елітаризму, взаємовідносин лідера, мас і бюрократії;

— довести методологічне значення запропонованих Вебером понять для аналізу феномена політичного лідерства, елітарності та бюрократії в сучасній Україні.

Методологічна та теоретична основа дисертації. В дисертаційному дослідженні використовувались опрацьовані Вебером методи "віднесення до цінності", "каузального зведення", інтерпретуючого пояснення" в органічному поєднанні зі структурно-функціональним, конкретно-історичним і порівняльним методами.

Теоретичною основою дослідження стали твори вітчизняних та зарубіжних філософів, соціологів та політологів, присвячені аналізу творчої спадщини М.Вебера; сучасні концепції лідерства та елітаризму, демократії; дослідження феномена бюрократії.

Наукова новизна дослідження. В дисертаційній роботі вперше в Україні подається комплексний аналіз теоретико-методологічних та політично-практичних аспектів творчої спадщини М.Вебера. Методологія німецького науковця розглядається як відкрита система, яка пропонує методологічний інструментарій дослідження і в той же час не обмежує поля дослідження. Такий підхід дозволяє опрацювати новий логічний конструкт для аналізу проблем політичного лідерства та елітаризму і зробити висновок, що твори М.Вебера з соціології та політології не можна розглядати окремо, вони є взаємодоповнюючими.

До захисту подаються наступні положення, що мають наукову новизну:

— положення про те, що синтетичність, відкритість створеної Вебером системи пізнання в науках соціо-культурно-гуманітарного циклу ґрунтується на принципі методологічного плюралізму;

— логічна схема процесу пізнання соціально-політичних феноменів; створення і структурування ідеально-типових понять, таких як "соціальна дія", "суспільно-орієнтована дія", "спільотно-орієнтована дія", "соціальний зв'язок", "порядок";

— гносеологічна функція парних понять "автономність установлень — автокефалія органів", "гетерономність установлень — гетерокефалія органів" для з'ясування спрямованості діяльності (демократизація чи бюрократизація) державних і політичних інституцій;

— процедура створення спеціального ідеального типу "соціально-політична дія" та його застосування для аналізу типів легітимності панування, типів політичного лідерства; для віднайдення якісних характеристик політичної еліти;

— схема застосування методу "інтерпретуючого пояснення" для аналізу процесу соціальної стратифікації суспільства (формування еліти і мас); концепції "плебісцитарної демократії";

— положення про те, що аномія цінностей в політичній культурі України призводить до витискання ціннісно-раціональної мотивації діяльності еліти — цілераціональною;

— твердження, що в політичному житті сучасної України переважаючими є легально-раціональний та традиційний типи політичного лідерства.

Науково-практичне значення роботи. Матеріали дисертації, її основні положення надають можливість розширити межі методології вітчизняної політичної науки, збагатити її схемами логіко-методологічних конструктів, опрацьованих М.Вебером. Утворення та змістовна інтерпретація ідеального типу "соціально-політична дія" дозволяє аналізувати й адекватно розуміти твори самого Вебера,

присвячені політичній проблематиці, поєднують метод структурно-функціональний та метод інтерпретуючого пояснення для аналізу структури панування та її елементів. Змістовна інтерпретація типу "соціально-політична дія" через феномен політичної культури уможливило дослідження практичної діяльності безпосередніх суб'єктів політики — політичних лідерів та еліти, процес бюрократизації суспільно-політичного життя в Україні.

Матеріали даної дисертації можуть бути використані в навчальному процесі у вузах, технікумах, зокрема при викладанні політології, політичної соціології, загальної соціології, філософії, можуть слугувати основою для розробки окремих спецкурсів.

У практичному відношенні робота може бути корисною для проведення конкретних соціологічних досліджень легітимності політичних режимів, легітимності діяльності політичних лідерів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для практичних рекомендацій політичним лідерам і партіям при плануванні їхніх передвиборчих кампаній.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї дисертації обговорювались на наукових звітних конференціях викладачів Київського національного університету ім.Тараса Шевченка (1992, 1993, 1994 р.), апробовані на республіканській науково-практичній конференції "Кризове суспільство: соціологія, політика, соціальна психологія (Україна напередодні ХХІ віку)" (Запоріжжя, квітень 1994 р.).

Основні аспекти дослідження знайшли своє відображення в публікаціях дисертанта.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

У вступі до дисертації обґрунтовується актуальність теми, характеризується ступінь її розробки у вітчизняній і зарубіжній літературі,

визначається мета і завдання дослідження, названі положення, які виносяться на захист і містять елементи наукової новизни, вказані теоретична і методологічна основа дисертації та її науково-практичне значення.

У першому розділі дисертації — "Теоретико-методологічні принципи соціально-політичної теорії Макса Вебера" — автор подає загальну характеристику теоретико-методологічних принципів пізнання соціокультурних феноменів, опрацьованих Максом Вебером.

У цьому розділі зазначається, що Вебер опрацьовував методологічні принципи наукового пізнання феноменів соціально-політичної дійсності з урахуванням специфіки об'єкту дослідження. Методи "віднесення до цінності", "каузального зведення" та "інтерпретуючого пояснення" забезпечують отримання наукових, об'єктивних результатів у вивченні політичних явищ і процесів і цілком органічно поєднуються з іншими методами наукового пізнання.

Проведений автором аналіз дозволяє дійти висновку, що процес пізнання соціально-політичних реалій здійснювався Вебером за схемою: "ціннісна інтерпретація" значимої для дослідника частини реальності; знаходження стійких причинно-наслідкових зв'язків методом "каузального зведення" і створення логіко-методологічних схем (ідеальних типів); віднайдення характеристик вивчаємого об'єкта через зіставлення ідеального типа з досліджуваним явищем та його інтерпретація. Сутність інтерпретуючого пояснення полягає в розкритті мотивацій діяльності індивідів у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Автор доходить висновку, що поскільки дійсність постає перед пізнаючим суб'єктом як своєрідний хаос, то виникає проблема її мисленого впорядкування, розрізнення суттєвого для наукового пізнання від несуттєвого. Вслід за неокантіанцями баденської школи Вебер пропонує обрати критерієм такого розрізнення цінність. Але наголосимо, що цінності у поглядах Вебера, на відміну від

представників неокантіанства, носили історичний, а не трансцендентальний характер. Саме визнані цінності, ціннісні ідеї вносять мислений порядок в хаос емпіричних явищ, дозволяють провести їх селекцію. Адекватне наукове знання про суспільство стає можливим через "віднесення до цінності" реалій, але в даному випадку йдеться вже про внутрішньонаукові цінності, вищою з яких є істина. Для її досягнення є неприпустимим використання практичних оцінок — вони відносяться до сфери суб'єктивного. В дисертації зазначається, що чітке розрізнення "віднесення до цінності" і практичних "оцінок" послужило основною засадою для опрацювання Вебером принципу "свободи від оціночних суджень", що пов'язувався з вирішенням проблеми об'єктивності соціально-політичного пізнання. Вимога "свободи від оцінок" в науковому дослідженні корениться у світоглядній позиції німецького науковця, відповідно до якої цінності наукові (істина) і цінності практично-політичні (держава) — це дві різні сфери, змішування яких призводить до втрати об'єктивності в науці. Наукова нейтральність підмінюється партійною позицією.

Автор доходить висновку, що Вебер не зупиняється на "ціннісному аналізі". Для успішного тлумачення будь-якого соціально-політичного факту необхідне історичне дослідження його умов, всього того, що має каузальне значення для його своєрідності в даних умовах. Зазначимо, що саме "ціннісний аналіз" вказує шлях каузальному тлумаченню явищ через пояснення його причинних взаємозв'язків і зумовленості іншими фактами. Аналіз каузальних зв'язків Вебер здійснює в двох напрямках — історичної та соціологічної причинності. Перша визначає єдині в своєму роді обставини, що викликали певну подію, друга — припускає встановлення закономірного зв'язку між двома явищами, які не локалізуються в часі і просторі. Виявлення причинних зв'язків відбувається через мислене узагальнення елементів дійсності і утворенні логічних схем, які у Вебера дістали назву ідеальних типів.

Аналіз концепції "ідеальних типів" в соціально-політичній теорії Макса Вебера свідчить, що вони виконують інструментальну функцію для впорядкування хаотичної дійсності. Цей мислений образ в його понятійній чистоті ніде не виявляється, він не має реального існування в емпіричній дійсності. Конструювання ідеальних типів німецький дослідник розглядає як творчий акт, що відтворює, нехай спрощений, образ дійсності. Вебер створює два види ідеальних типів: генетичні і чисті. Перші слугують засобом встановлення каузальних залежностей між індивідуальними історичними подіями, другі — засобом встановлення загальних правил перебігу подій безвідносно до просторового і часового їх визначення. Відзначимо, що для того, щоб зрозуміти як працює поняття ідеального типу у Вебера, необхідно пояснити його змістовно, і для цього він вводить категорію "розуміння". Зрозуміти і пояснити можна лише поведінку індивіда, поскільки в її основу покладено певний суб'єктивний смисл. Тому завдання "соціології", за Вебером — зрозуміти соціальну дійсність і завдяки цьому причинно її пояснити.

У *другому розділі* — "Вебер про реалізацію соціально-політичної дії (панування)" — розкривається методологічне значення категорії "соціальна дія" для створення спеціального ідеального типу "соціально-політична дія", визначається спрямування і зміст останньої, висвітлюється методологічне значення створеного типу для аналізу типів політичного панування.

У цьому розділі зазначається, що для дослідження суб'єктивної сторони соціально-політичних явищ важливішим є пояснення не безпосередніх вчинків людей, які можуть бути безмежно різноманітними, а мотивацій діяльності, що дозволяє віднайти їх причину зумовленість. Мотиваційне пояснення поведінки індивідів відбувається через застосування опрацьованого Вебером ідеального типу "соціальна дія", в якому пов'язуються як суб'єктивні моменти поведінки, так і зв'язки емпіричного процесу їх перебігу. Чотири основних типи соціальної дії

(цілераціональна, ціннісно-раціональна, традиційна і афективна) і три перехідних типи слугують інструментом пізнання певного соціо-культурного явища через знаходження переважаючих мотивів поведінки.

Для конкретного застосування вищеназваних ідеальних типів визначається їх зміст через аналіз культурної специфіки соціуму, що досліджується. Аналіз структурних елементів культури і механізмів передачі культурних цінностей дозволяє автору дійти висновку, що традиційна дія має двоїстий характер — від механічного слідування звичному аж до інтелектуалізації традиції і перетворення традиційної дії в дію ціннісно-раціональну. В реальній же поведінці людей спостерігається поступове наближення всіх типів дій до дій традиційних. Тобто об'єктивно дії лишаються раціональними, а суб'єктивно — традиційними. Зміст цієї традиційності визначається на шляху аналізу культурної специфіки країни.

В роботі аналізується методологічне значення похідних від "соціальної дії" понять "суспільно-орієнтована дія" і "спільотно-орієнтована дія" для переходу від аналізу соціальних чи політичних явищ на індивідуальному рівні до аналізу на рівні груп чи спільноти. Поняття "суспільно-орієнтована дія" інтерпретує пояснює утворення спілок і інститутів, а "спільотно-орієнтована дія" — спільнот. Всередині усупільнених дій в межах інституту продовжують існувати і спільнотні дії, орієнтовані як на раціональні установлення спілок і інститутів, так і на конвенційні норми. Ця відмінність в орієнтаціях установлень дозволяє характеризувати спільнотні дії — як автономні чи гетерономні, а структуру органів спільотно-орієнтованих дій як автокефальну чи гетерокефальну. Відзначається плідність застосування парних понять "автономний-автокефальний", "гетерономний — гетерокефальний" через виявлення переважаючої мотивації установлень діяльності різних політичних і державних інституцій і відповідність чи невідповідність їх органів (незалежні чи ієрархізовані) визначеній структурі, наприклад, у дослідженні

процесу бюрократизації діяльності політичних партій, громадсько-політичних організацій, державних інституцій.

Ідеальний тип "соціальна дія" також слугує інструментом вивчення соціально-політичних явищ і процесів через знаходження регулярностей, що повторюються, тобто "соціальних зв'язків" і їх типів, одним з яких виступає панування. Панування певної соціальної групи створює і певний порядок, який, в свою чергу, має тенденцію закріплюватись певними раціональними та конвекційними нормами. Раціоналізація порядку призводить до створення інститутів і спілок, в тому числі і держави. А поскільки лише держава надає особі чи групі осіб право на легітимне насильство, то політика визначається Вебером як прагнення до участі у владі чи впливі на розподіл влади. Визначення спрямування ідеального типу "соціальна дія" щодо сфери життєдіяльності суспільства, дозволяє створити спеціальний ідеальний тип "соціально-політична дія".

Проведений нами аналіз свідчить, що "соціально-політична дія" та її типи виконують методологічну функцію в дослідженні політичних феноменів, до яких відносяться, наприклад, політичне лідерство та елітаризм. Зазначається, що прогностична функція типу "соціально-політична дія" реалізується через створення "моделей поведінки" суб'єктів політичного процесу на підставі вивчення переважаючих мотивацій діяльності і заданих через політичну культуру стратегій "мета-засіб". Це дозволяє пропонувати політичним та державним інституціям рекомендації щодо змісту їх політичних, економічних, соціальних програм діяльності; створення іміджу політичних лідерів, організації та проведення передвиборчих компаній.

Третій розділ — "Політичне лідерство та елітарність як вияв соціально-політичної дії в поглядах Вебера" — присвячений дослідженню методологічного значення категорії "соціально-політична дія" для аналізу структури панування, мотивацій діяльності структурних елементів моделі "плебісцитарної демократії" і застосуванню

опрацьованого Вебером теоретико-методологічного інструментарію для аналізу політичного лідерства та елітарності в Україні.

У цьому розділі автор зазначає, що застосування формальної сторони типів "соціально-політична дія" (ціле-, ціннісно-раціональна, традиційна, афективна) дозволяє інтерпретуюче пояснити утворення елементів політичного панування: 1) пануючої меншості (еліти); 2) бюрократії; 3) мас. Застосування ж змістовної сторони типів "соціально-політична дія" в поєднанні зі застосуванням ідеальних типів "спільотно-орієнтована дія" і "суспільно-орієнтована дія" в межах діяльнісного підходу надає змогу проаналізувати процес соціальної стратифікації на еліту та маси і дійти висновку, що утворення цих груп відбувається переважно в межах соціального порядку. На підставі проведеного аналізу автор стверджує, що для еліти є характерною ціннісно-раціональна орієнтація на певний, специфічний спосіб життя. Змістовно він визначається пануванням певних цінностей, на які еліта орієнтується свідомо (раціонально), а для легітимізації свого статусу в суспільстві вона забезпечує визнання масами її права на цей статус. Отже, для еліти є характерною ціннісно-раціональна мотивація, а для мас — традиційна і афективна. Цим пояснюється активна роль політичної еліти в політичному житті суспільства. Вона покликана бути організуючим, системоутворюючим чинником в процесі національно-державного будівництва завдяки можливості створення програм політичного, економічного, культурного розвитку і запровадженню їх у життя.

Аналіз стану розвитку політичної еліти в сучасній Україні дозволяє автору дійти висновку, що до її складу увійшла частина старої номенклатури. Це призводить до запозичення поглядів, традицій попередників і свідчить про інтелектуальну, ідейну і моральну слабкість нової еліти. Аномія цінностей в культурі українського суспільства спостерігається не лише на масовому рівні, але і на рівні еліт. Відбувається процес витискання ціннісно-

раціонального типу соціально-політичної дії типом цілераціональним. В політиці це призводить до панування егоїстичних, корисливих мотивів в діяльності. Тому політична еліта в Україні набуває плутократичного характеру і не виконує властивих їй функцій. Вимагається час і значні зусилля для формування національної еліти, яка б спрямовувала свою діяльність, перш за все, на духовне відродження українського народу, створення демократичної держави і забезпечення достойного рівня і якості життя кожному громадянину.

У цьому розділі зазначається, що аналіз бюрократії як другого елемента структури панування, за характеристикою "гетерономності установлень — гетерокефалії органів" дозволяє автору інтерпретуюче пояснити процес бюрократизації політичних і державних інституцій. Він відбувається за умови, коли бюрократія починає функціонувати як гетерокефальна організація з автономними установленнями. Для запобігання процесу бюрократизації суспільно-політичного життя необхідно створити умови, за яких цілі діяльності бюрократії не зможуть стати автономними і самодостатніми. Таку можливість, на думку автора, надає формування управлінського апарату на підставі суміщення принципів "призначуваності на посади" як за професійними якостями, так і за партійною ознакою. Суперечливість інтересів такої гетерономної бюрократії не дозволить їй перетворитись в автономне утворення. Вивчення політичного життя в Україні дозволяє дійти висновку, що, по-перше, аналіз специфіки бюрократії як структурного елемента панування, досліджений Вебером, зберігає свою актуальність і в нинішніх умовах. А по-друге, бюрократизація політичних і державних інституцій є характерною ознакою розвитку політичних процесів в Україні. Це виявляється в невпинному зростанні кількісного складу апарату виконавчої влади, у його відірваності від реальних проблем життя українського народу, зловживанні владою, корупції.

Для запобігання панування бюрократії, Вебер пропонує ідеальну модель політичного устрою -- "плебісцитарну демократію". Автор зазначає, що структурні елементи запропонованої моделі виділяються за переважанням в мотиваціях певних типів соціально-політичної дії. Цілерациональність — як забезпечення формально-раціональних процедур є визначальною для діяльності бюрократії, ціннісна раціональність — для політичного лідера, який задає програму діяльності бюрократії, афективність — як віра в покликання лідера і його здатність забезпечити реалізацію потреб суспільства і держави — для мас. Концепція "плебісцитарної демократії" — ідеальний тип, але аналіз автором політичного життя дозволяє дійти висновку, що цей ідеальний тип в тому чи іншому наближенні досить ефективно функціонує як у вирішенні практичних проблем соціального, політичного і економічного порядку, так і в забезпеченні демократичності політичного устрою у сучасних США і Франції.

Здійснений автором аналіз типів політичного лідерства на підставі типів легітимності свідчить, що вони носять характер ідеальних типів і в політичному житті практично не зустрічаються в чистому вигляді. Єдиним винятком може служити тип харизматичного лідера, але історично це явище недовговічне. Відбувається або деперсоналізація і інституалізація харизми, або її рутинізація і перетворення в традицію.

У цьому розділі зазначається, що в період розпаду Радянського Союзу і проголошення незалежної держави в Україні на політичній арені з'явилися харизматичні лідери, наприклад, Л.Лук'яненко, брати Горині, В.Чорновіл. Але, на жаль, трансформація харизми відбулася на шляху рутинізації, а не інституалізації, як це, наприклад, відбулось у США. Виняткові здібності перших президентів надали самій президентській посаді харизматичного забарвлення. Для вирішення проблем державотворення в сучасній Україні необхідно консолідувати націю і обмежити свавілля бюрократії. Через слабкість і неструктурованість політична еліта це завдання не виконує, тому

роль політичного лідера в сучасних умовах нашої держави зростає ще більше. А це подає певні вимоги до індивідуальних якостей політика. Він повинен бути реалістом щодо визначення цілей розвитку суспільства, відповідальним за результати своєї діяльності, а діяти -- лише в межах закону.

У висновках дисертації зроблені підсумки проведеного дослідження і пропонуються практичні рекомендації:

— з'ясовано, що методи "віднесення до цінності", "каузального зведення" та "інтерпретуючого пояснення" застосовані для аналізу політологічних творів самого М.Вебера уможливають їх адекватне розуміння; надають змогу створювати нові логіко-методологічні конструкти (ідеальні типи) та використовувати їх для вивчення політичної сфери життєдіяльності суспільства;

— доведено, що використання ідеального типу "соціальна дія" та похідних від нього типів "суспільно-орієнтована дія" та "спільотно-орієнтована дія" для дослідження процесу соціальної стратифікації суспільства на еліту і маси надає змогу інтерпретуюче його пояснити;

— висвітлено, що формальний аспект ідеального типу "соціальна дія" та функціональний характер визначення Вебером політики дозволяє створити спеціальний ідеальний тип "соціально-політична дія", а застосування методу "віднесення до цінності" надає змогу його змістовного тлумачення через феномен політичної культури;

— доведено, що поскільки в мотивації діяльності політичної еліти в Україні ціннісна раціональність витискається цілераціональністю, то еліта набуває ознак плутократичності;

— обгрунтовано, що поскільки деперсоналізація харизми політичних лідерів періоду розпаду Радянського Союзу відбулась на шляху її рутинізації, то за типом легітимності переважаючими в політичному житті України є традиційний та легально-раціональний типи;

— генетичні та історичні ідеальні типи, опрацьовані Вебером, рекомендуються для аналізу адекватного тлумачення творів політичних мислителів різних епох, аналізу політичних явищ і процесів, вивчення генези політичних та державних інституцій, трансформації систем цінностей в політичній культурі;

— парні поняття "автономія установлень — автокефалія органів", "гетерономія установлень — гетерокефалія органів" рекомендуються для аналізу рівня демократичності політичних режимів, аналізу процесу бюрократизації політичних партій, державних інституцій.

Ключові слова: "віднесення до цінності", "каузальне зведення", "інтерпретуюче пояснення", "соціальна дія". "соціально-політична дія", "суспільно-орієнтована дія", "спільотно-орієнтована дія", "гетерономність — гетерокефалія", "атонмність — автокефалія", політичне лідерство, елітаризм, легітимність, панування, "плебісцитарна демократія".

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Сало І.С. Аналіз індивідуальних якостей політичного лідера як суб'єкта політики //Політологічні читання. —1993. —№4. — 0,3 др.арк.
2. Сало І.С. Проблеми формування політичної еліти в сучасній Україні //Політологічний вісник: Науково-політичний збірник. Вип.3. /Відповідний ред. Ф.П.Кирилук. — К., 1994. — 0,37 друк. арк. /у співавторстві/.
3. Сало І.С. Еліта як структурний елемент панування в поглядах Макса Вебера // Студії Політологічного Центру "Генеза". — Львів. — 1996. — №2. — 0,42 друк. арк.

АННОТАЦИЯ

Сало И.С. "Проблемы социально-политического действия и политического лидерства в творческом наследии Макса Вебера". Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01 — история и теория политической науки. Киевский национальный университет им.Тараса Шевченко.

Диссертация посвящена комплексному анализу теоретико-методологических и конкретно-прикладных аспектов социально-политической теории М.Вебера. Анализируется методологическое значение идеальных типов "социальное действие", "общностно-ориентированное действие", "общественно-ориентированное действие"; выделяется и содержательно интерпретируется на основе анализа культуры специальный идеальный тип "социально-политическое действие"; тип "социально-политическое действие" применяется как методологический конструкт для анализа взглядов самого Вебера на проблемы политического лидерства и элитарности, а также для мотивационного анализа деятельности политических лидеров и элит в процессе создания и развития демократического, правового государства в Украине.

ANNOTATION

Salo I.S. Problems of socio-political activity and political leadership in Max Weber's works. The thesis for candidate's degree competition to speciality — 23.00.03 — history and theory of political science. Kiev National T.Shevchenko University. Kiev. 1996.

The dissertation is dedicated to the complex analysis of theoretical, methodological and applied aspects of M.Weber's socio-political theory. The methodological significance of ideal types such as "social action", "society-oriented action" and "community-oriented action" is analysed. Special ideal type — "socio-political action" — is distinguished and interpreted in details on the basis of the value culture analysis. It is used as methodological model for the analysis of Weber's views into the problems of the political leadership and elitism as well as for the motivation analysis of the leaders' and elites' activity in the process of creation and development of the democratic, legislative state in Ukraine.

2A

089074

AB 36.705
AB 36.705

Підписано до друку 16.01.97
Формат 60x84 1/16
Ум. друк. арк. 1,0. Ум. фарб.-відб. 1,0.
Тираж 100 прим.